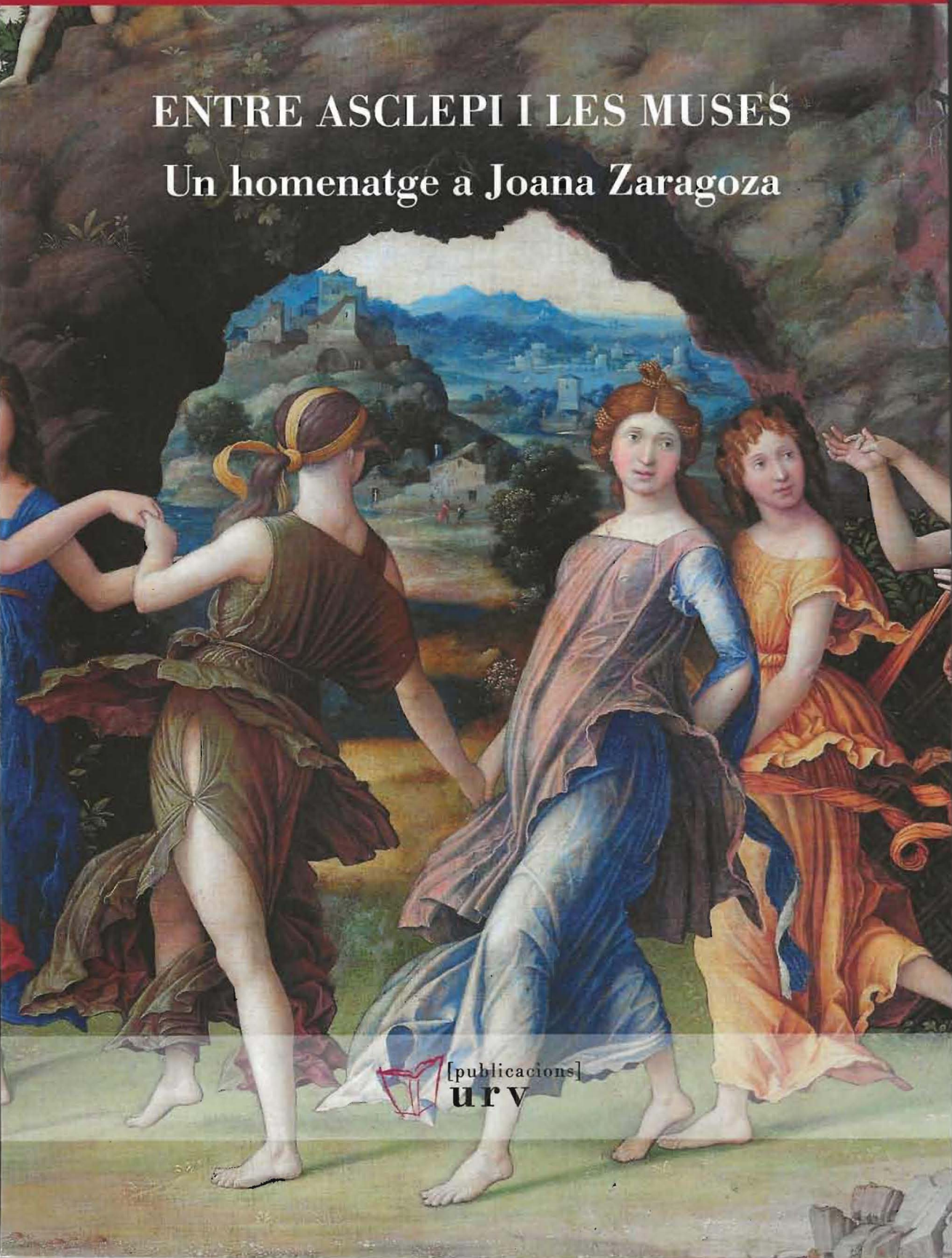

ENTRE ASCLEPI I LES MUSES

Un homenatge a Joana Zaragoza

ENTRE ASCLEPI I LES MUSES

Un homenatge a Joana Zaragoza

Coordinació de
Jesús Carruesco
Montserrat Duch
Montserrat Palau
Joan J. Pujadas

Tarragona, 2021

PUBLICACIONS DE LA UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

Av. Catalunya, 35 - 43002 Tarragona

Tel. 977 558 474 · publicacions@urv.cat

www.publicacions.urv.cat

1a edició: abril de 2021

ISBN (paper): 978-84-8424-909-2

ISBN (PDF): 978-84-8424-910-8

DOI: 10.17345/9788484249092

Dipòsit legal: T 331-2021

DEPARTAMENT DE FILOLOGIA CATALANA
Universitat Rovira i Virgili

DEPARTAMENT D'ANTROPOLOGIA,
FILOSOFIA I TREBALL SOCIAL
Universitat Rovira i Virgili

Cita el llibre.

Consulta el llibre a la nostra web.

Llibre sota una llicència Creative Commons BY-NC-SA.

Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili és membre de la Unió de Editoriales Universitarias Españolas i de la Xarxa Vives, fet que garanteix la difusió i comercialització de les seves publicacions a nivell nacional i internacional.

Índex

PRESENTACIÓ	7
UN LLARG CAMÍ	
Per a Joana Zaragoza <i>ad honorem</i>	13
<i>Pau Gilabert Barberà</i>	
Parlen les dones. Aportacions de Joana Zaragoza Gras als estudis de dones, gènere i feminisme	19
<i>Montserrat Palau Vergés</i>	
És Joana Zaragoza deixeblla d'Heròdot?	31
<i>Joan Prat</i>	
LES FILLES DE PANDORA	
El concepte de <i>παρρησία</i> segons Filodem. N'hi ha tipus o graus?	51
<i>Montserrat Jufresa, Xavier Riu</i>	
Les portes com a símbol reclusiu a l'antiga Grècia	69
<i>Elisabet Huntingford Antigas</i>	
Autonomia femenina i violència sexual en els relats mítics sobre les nimfes	79
<i>Maria Dolors Molas Font</i>	
Entre sexe i castedat: pudicitia i poliamor en els temps dels Cèsars	87
<i>Diana Gorostidi Pi</i>	
La presència de les dones en els pergamins de l'orde de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem (s. XII-XIII)	105
<i>Montserrat Sanmartí Roset</i>	
El sufragi de les dones a la premsa satírica catalana. Misogínia i anticlericalisme ..	121
<i>Montserrat Duch Plana</i>	
María Moliner, «la dona que va escriure un diccionari»	137
<i>Maria Bargalló Escrivà</i>	
El cos en trànsit i el viatge emocional	149
<i>Elizabeth Russell</i>	
Canviar per sobreviure	157
<i>Rosa Queral Casanova</i>	

PELS CAMINS D'ASCLEPI

- La recepció de Homero en el tratado de Galeno *De placitis Hippocratis et Platonis*. 175
Juan Antonio López Férez
- Reflexions sobre algunes incoherències i curiositats del lèxic mèdic i sexològic ...197
Pau Gilabert Barberà
- Los orígenes y el significado profesional de la escritura etnográfica.207
Josep M. Comelles

VIGÈNCIES DE LA CULTURA CLÀSSICA

- Dels bàrbars grecs a la barbàrie contemporània: un viatge pels camins
de l'alteritat.247
Joan J. Pujadas
- Personatges de l'antiguitat clàssica en la teatralitat medieval269
Francesc Massip
- «Guadalupe Salvat», òpera romàntica per a Níobe283
Magí Sunyer
- De Medea a Malèfica. Violència, maternitat i poder a la Bella Dorment293
Montserrat Camps Gaset
- La faula òrfica dels dos matrimonis a Hades town309
Ernest Marcos Hierro

MITES, MEMÒRIA, ESCRIPTURA

- A propòsit d'un hexàmetre 'homèric' (EGF 'Homer' 25 Davies = *Adesp. ep.* 11 West) .325
Jaume Pòrtulas
- Petites perversions tràgiques: les tribulacions d'Hermíone343
Jesús Carruesco, Montserrat Reig
- Teogàmies o violacions a les Dionísiaques de Nonnos de Panòpolis?.....357
Antoni González Senmartí
- Reflexions sobre Ovidi i els déus a les *Metamorfosis*377
Josep M. Escolà Tuset
- Heroïnes mítiques. Surrealisme i autobiografia en l'última etapa poètica
de Iannis Rítsos389
Esteve Bou i Castellà

Teogàmies o violacions a les *Dionisíiques* de Nonnos de Panòpolis?

Antoni González Senmartí

Institut Català d'Arqueologia Clàssica

Ἄδιον οὐδὲν ἔρωτος, ἅδ' ὄλβια, δεύτερα πάντα
ἐστίν· ἀπὸ στόματος δ' ἔπτυσσα καὶ τὸ μέλι.
Τοῦτο λέγει Νοσσίς· τίνα δ' ἂ Κύπρις οὐκ ἐφίλησεν,
οὐκ οἶδεν κήνας τᾶνθεα ποῖα ῥόδα.¹

No hi ha res més dolç que l'amor; els gaudis, tots són secundaris.
Fins i tot de la meua boca vaig escopir la mel.
Això diu Nossis. Si hi ha algú que la deessa Cípris no estimà,
no coneix quina mena de roses són les seves flors.

NOSSIS, *AP. V*, 170

0. Pròleg

Havien passat gairebé quaranta-quatre anys des que la doctora Joana Zaragoza havia retornat a la seva ciutat natal per incorporar-se a la Delegació de les Facultats de Lletres, a Tarragona, com a professora de Filologia Grega, quan anuncià que, a començament del 2019, posava punt final, de forma anticipada, a la seva vinculació activa amb la Universitat Rovira i Virgili. Any nou, vida nova! No es jubilava una professora, sinó que desapareixia un referent de la Universitat, de la Facultat de Lletres i del Departament de Filologia Catalana. Professora no solament dels ensenyaments de filologia,

¹ *Anthologie Grecque. Première Partie: Anthologie Palatine. Tome II (Livre V)*. Texte établi et traduit par Pierre Waltz en collaboration avec Jean Guillon. Paris: Les Belles Lettres, 1960², p. 78.

sinó també d'antropologia; impulsora del grup de recerca interdisciplinari GREC; degana i vicedegana de la Facultat de Lletres, i vicerectora de Comunitat Universitària amb el rector Lluís Arola, es distingí sobretot pel seu constant activisme social, universitari i de gènere.

Però, sens dubte, el més rellevant és que ha desmentit el vell aforisme acadèmic que l'antagonista del professor universitari és el seu col·lega més pròxim. No recordo que haguem tingut mai cap desavinença per qüestions professionals al llarg de tots aquests anys. Tanmateix, he de confessar que, en precedir-me en la jubilació i haver d'assumir la docència de la «seva» assignatura *Gènere i Diversitat en el Món Antic*, una matèria que m'era desconeguda, em vaig penedir de no haver-me anticipat i haver estat jo el primer a fer el pas, ja que em vaig sentir com si el món em caigués al damunt. No obstant això, una vegada superat no sense esforç el repte, he d'agrair-li que em facilités la lectura i la interpretació dels textos grecs des d'una vessant totalment nova per a mi. Per això, he volgut contribuir a la miscel·lània en homenatge seu amb una revisió de dos passatges de les *Dionisiaques* de Nonnos de Panòpolis des de la perspectiva de gènere. Que serveixi aquesta breu exegesi com a testimoni de l'afecte i amistat que s'ha teixit i afermat entre ambdós, dins i fora de l'àmbit acadèmic, al llarg de gairebé tota una vida.

1. Contextualització

Les *Dionisiaques* són el poema grec antic més extens que se'ns conserva, 21.286 hexàmetres distribuïts en 48 cants, en el qual es conjuguen epopeia i poesia bucòlica, d'acord amb el principi de la *ποικιλία* que inspira tota l'obra i els trets característics de la literatura grega tardana. La composició, dedicada a l'exaltació del déu Dionís, s'estructura segons els principis de l'encomi reial establerts per Menandre de Laodicea:² proemi (I, 1-44); llinatge (I, 45-VI); naixement (VII-VIII); criança i primer amor juvenil (IX-XII); gestes guerreres (XIII-XXIV); segon proemi (XXV, 1-30 i 253-263); *σύγκρισις* o comparació amb Perseu, Mínos i Hèracles (XXV, 31-252); descripció de l'escut celestial lliurat per Atis (XXV, 300-572); continuació de les gestes guerreres (XXVI-XL, 250); retorn triomfant de Dionís i apoteosi final (XL, 251-XLVIII). Al nucli central constituït, sens dubte, per les gestes guerreres de Dionís s'hi sumen nombrosos *ἐπύλλια* de temàtica diversa, clara manifestació de la conjunció del poema extens de tradició homèrica amb el poema breu d'influència hel·lenística, formant una unitat amb un únic objectiu, la divinització de Dionís, a la qual sorprenentment el poeta només dedica els cinc darrers versos:³

2 Cf. Russell i Wilson, 1981: 368-377. [Traducció espanyola: García i Gutiérrez, 1996: 149-162].

3 Les traduccions incloses en el text han estat fetes expressament per al present treball pel mateix autor i són les primeres en català de les *Dionisiaques* de Nonnos.

I el déu de la vinya marxà a l'èter patern on compartí la mateixa taula amb el pare que l'havia infantat feliçment. I després del banquet mortal, després de la primera libació de vi, begué el nèctar celestial en copes superiors, compartint el tron amb Apol·lo, compartint el fogar amb el fill de Maia.⁴

Entre les gestes escameses pel déu no hi falten les de caràcter amorós: els encalçaments de verges —Nicea (XV, 169-XVI,405), Bèroe (XLI-XLIII) i Aura (XLVIII, 238-942)—; la lluita amb la mateixa Pal·lene per aconseguir-la en matrimoni (XLVIII,90-237);⁵ el seguiment apassionat d'Àmpel, *puer dilectus* que morirà prematurament (ἄωρος) i serà metamorfozat en vinya, renovant així el mite d'Apol·lo i Jacint (X, 175-XII, 291), i la seducció de l'amant abandonada per Teseu que assolirà la immortalitat en la corona d'Ariadna (XLVII, 265-471). Serà precisament ella qui, en retreure-li en somnis a Dionís el seu ardor per Aura, al·ludirà a dues altres unions no recollides en el poema:

El teu matrimoni de recents himeneus amb una esposa sitònia, Pal·lene, el conec, així com els himeneus amb Altea. Callaré l'amor per Coronis, de la unió amb la qual nasqueren les tres càrites, companyes inseparables.⁶

Hom podria pensar pel nombre d'ἐπύλλια de tema amorós i per la seva extensió que Dionís és un enamoradís que, superat el primer amor homòfil de joventut, assetja donzelles amb els recursos propis d'un seductor que les vol conquerir, que la seva expertesa en l'art d'amar és equiparable a la palesada en l'art de la guerra. Res d'això. No és més que un γυναιμανής, un obsedit per les dones, que s'hi sent atret físicament, sense gosar manifestar-los la passió que el corseca i neguiteja ni tan sols apropar-s'hi, igual que un jove tímid, inexpert i desconeixedor dels dons d'Àfrodita que «es comporta com una dona».⁷ Fins i tot proclama, en un dels seus nombrosos discursos i soliloquis

4 Cf. Keydell, 1959, XLVIII, 974-978

καὶ θεὸς ἀμπελόεις πατρώιον αἰθέρα βαίνων
πατρὶ σὺν εὐώδιני μῆς ἔψαυσε τραπέζης,
καὶ βροτέην μετὰ δαῖτα, μετὰ προτέριην χύσιν οἴνου
οὐράνιον πίε νέκταρ ἀρειοτέροισι κυπέλλοις,
σύνθρονος Ἀπόλλωνι, συνέστιος υἱεὶ Μαιῆς.

5 La necessitat de superar una o més proves per aconseguir una donzella en matrimoni és un tema que es repeteix a la literatura grega clàssica. En aquest cas, la causa de tal exigència sembla que es troba en l'amor il·lícit del pare per la filla (οἶστρον ἔχων ἀθέμιστον ἀμαρτιγάμων ὑμεναίων), motiu pel qual Dionís, una vegada superada la prova, el castiga traspassant-lo amb el cirr. No obstant això, hi ha qui veu en la mort de Sitó una venjança del déu per tants pretendents executats que han privat Pal·lene del matrimoni i de ser mare, d'acord amb la llei de la natura que assegura així la continuïtat de l'espècie. Cf. Gigli, 2001; Vian, 2003: 22, n. 3; Accorinti, 2004: 608.

6 Cf. Keydell, 1959, XLVIII, 553-556.

Σιθονίης ἀλόχοιο νεοζυγέων ὑμεναίων,
Παλλήνης, γάμον οἶδα, καὶ Ἀλθαίης ὑμεναίους·
σιγῇ σωφιλότητα Κορωνίδος, ἧς ἀπὸ λέκτρων
τρεῖς Χάριτες γεγάσιν ὁμόζυγες. [...]

7 Cf. Keydell, 1959, XLVIII, 486 [...] θηλύνετο Βάκχος ἀλήτης

d'influència netament retòrica, el desig impossible de metamorfosar-se com el seu pare i unir-se a la seva amada en formes diverses: toro, àliga i pluja d'or.⁸ En els moments decisius requereix l'ajut d'algú que li digui què ha de fer, com ho ha de fer i, finalment, que l'empenyi a fer-ho.⁹

La nostra atenció se centrarà en les *παρθένοι φυγόδεμνοι* o verges que defugen el tàlem, a excepció de Bèroe, ja que aquesta acaba esdevenint un amor inassequible per al déu que ha triomfat sobre els indis per terra i per mar, però ha de retirar-se del combat nupcial per decisió de Zeus, que concedeix a Posidó la victòria i el matrimoni amb la nimfa epònima de la ciutat que sobresortirà per la seva escola de dret en època romana:

Quan August empunyi el ceptre de tota la terra, a la divina Roma donarà Zeus Ausoni l'imperi, i a Bèroe concedirà les regnes de les lleis, quan, cuirassada sobre vaixells portadors d'escuts, adormi el clamor de la batalla naval de Cleòpatra. Car la follia destructora de ciutats no deixarà de pertorbar la pau salvadora de les ciutats, fins que Berit, nodrissa de la vida tranquil·la, no imparteixi justícia a la terra i al mar, fortificant les ciutats amb el mur inflexible de les lleis, fortificant una sola ciutat les ciutats de l'univers.¹⁰

Dionís, trist i gelós, és consolat per Eros, que li prediu el seu matrimoni amb Ariadna, les núpcies amb Pal·lene i la unió amb Aura.¹¹

8 Cf. *D. XVI*, 49-70 a Marcellus, 1856: III, 62-63; Rouse, 1940: II, 6-7; Gerlaud, 1994: 111-112; Del Corno i Maletta, 1999: 58-59; Hernández de la Fuente, 2001: 143-144; Gonnelli, 2003: 230-233.

9 Cf. *D. XLII*, 196-274, on Pan imparteix tota una lliçó sobre l'art de conquerir una dona a Dionís, malalt d'amors per Bèroe, a Marcellus, 1856: V, 180-183; Rouse, 1940: III, 240-247; Chuvín i Fayant, 2006: 87-89; Tissoni i Maletta, 2020: 107-110; Hernández de la Fuente, 2008: 179-182; Accorinti, 2004: 248-259. Cf. *etiam* Villarrubia, 1999.

10 Cf. Keydell, 1959, *D. XLI*, 389-398

σκιῆτρον ὄλης Αὐγουστος ὅτε χθονὸς ἠνιοχεύσει,
 Ῥώμη μὲν ζαθέη δωρήσεται Αὐσόνιος Ζεὺς
 κοιρανίην, Βερόη δὲ χαρίζεται ἠνία θεσμῶν,
 ὅπποτε θωρηχθεῖσα φερεσσακέων ἐπὶ νηῶν
 φύλοπιν ὕγρομόθοιο κατευνήσει Κλεοπάτρης·
 πρὶν γὰρ ἀτασθαλίη πολυπόρθιος οὐ ποτε λήξει
 εἰρήνην κλονέουσα σάπτολιν, ἄχρι δικάζει
 Βηρυτὸς βίότιο γαληναίοιο τιθήνη
 γαῖαν ὁμοῦ καὶ πόντον, ἀκαμπεῖ τείχει θεσμῶν
 ἄστεα πυργώσασα, μία πτόλις ἄστεα κόσμου.

11 Cf. *D. XLIII*, 422-436 a Marcellus, 1856: VI, 17; Rouse, 1940: III, 296-297; Chuvín i Fayant, 2006: 151; Hernández de la Fuente, 2008: 213; Accorinti, 2004: 332-335; Tissoni i Maletta, 2020: 133.

2. Els episodis de Nicea i Aura

Els episodis de Nicea i Aura poden semblar similars tant en estructura com en contingut, fins al punt que han estat considerats una repetició o una variació, recurs que Nonnos utilitza prolíficament en tots els aspectes —temàtic, mètric, sintàctic, estilístic— amb l'objectiu de complir el seu propòsit de «cantar un himne variat» (ποικίλον ὕμνον ἀράσσω),¹² però es justifiquen plenament si hom té en compte la finalitat de l'obra: l'apoteosi de Dionís juntament amb la perpetuació de la seva religió a través dels ritus d'iniciació representats per la seva filla Telete i la continuïtat de la seva presència a la terra mitjançant el seu fill, Iacus, el tercer Dionís.

Ambdues històries es poden dividir en dues parts ben definides, la primera de les quals determina la segona en què es veu involucrat Dionís, però imprescindible per al compliment del pla preestablert pel poeta. En el cas de Nicea, la primera part recull els amors frustrats del pastor poeta Himne per la nimfa que menysprea els seus cants amb la siringa, però li concedeix el darrer desig de morir a mans d'ella traspassant-lo amb una fletxa del carcaix. Nímfes, nàiades, la roca de Níobe, les heliades, Eros, Rea i Eco ploren l'homicidi, que canten toros, jònegues i vaques en un *threnos* especialment commovedor, al qual segueix la complanta de Pan i Febos, déus respectivament dels pastors i dels poetes:

El formós bouer ha mort, l'ha occit la formosa donzella.¹³

La verge ha occit el que la desitjava, li ha pagat els amors amb la mort, en la sang del pastor enamorat hi ha enfonsat el bronze i ha extingit el foc dels amors.

El formós bouer ha mort, l'ha occit la formosa donzella.

I ha afligit les nímfes, no ha escoltat la pedra muntanyenca, ni ha oït l'om ni ha respectat el pi que li suplicava: "No llencis la fletxa, no occeixis el pastor". I el llop ha plorat Himne, els ossos adustos l'han plorat, i amb els seus ulls terribles el lleó ha plorat el bouer.¹⁴

El formós bouer ha mort, l'ha occit la formosa donzella.

Busqueu una altra roca, vaques! cerqueu, toros, una muntanya nova! el meu dolç pastor enamorat ha mort víctima d'una mà femenina. A quin boscatge conduiré els meus passos? Salut, pastures! salut, jaços!

12 Cf. Keydell, 1959, D. I, 15.

13 Cf. Alsina, 1961: 85s. i 96s., com a exemples de vers de tornada característic de la poesia bucòlica.

14 Cf. Alsina, 1961: 85, v. 71-75

Comenceu, muses amigues, comenceu el cant bucòlic.
Xacals i llops el ploraren i, del fons de la selva, fins
el lleó planyé amb llàgrimes la seva mort.
Comenceu, muses amigues, comenceu el cant bucòlic.
Als seus peus, bous i toros en gran nombre, jònegues
i vedelles en gran nombre el ploraren.

són diferents, perquè Nonnos ha decidit, en el programa preestablert, que ambdues acabin convergint en la consecució de l'objectiu final del poema.

L'enamorament de Dionís per la intervenció directa d'Eros en un i altre cas no té res d'original, ja que és un tòpic de la literatura grega, com tampoc no en té res el que, en el cas de Nicea, aquest es produeixi en veure-la banyar-se nua en les aigües d'un torrent, tòpic de la literatura hel·lenística que Nonnos reitera en la seva obra,²⁰ tal vegada influït per l'èxit creixent dels *hidromims* en els segles IV i V d. de C., en haver estat prohibits els mims amb nus femenins.²¹

El déu, posseït per l'ardor del desig, les segueix de lluny, lamentant la seva dissort en monòlegs o soliloquis,²² ja que és incapaç de declarar-los obertament el seu amor, donant-se per satisfet amb la contemplació furtiva de la seva bellesa i resignant-se a poder escoltar, paradoxalment, dels llavis d'Aura: «Bacus, en debades em desitges, no et deleixis per la verge Aura!»,²³ paraules que ja havia sentit de la boca de Nicea en resposta a la seva declaració que no arriba ni a un vers:

Li diu cridant aquestes paraules: «Espera, noia, el teu espòs Bacus».

La verge, colèrica, aixecà la seva vigorosa veu, amb la insolent boca torçada cap a Lieu: «Ves i digues aquestes paraules a una Nimfa a la que abelleixi l'amor. Si ets capaç d'arrossegar al matrimoni la d'ulls glaucs o Àrtemis, també tindràs la vigorosa Nicea com a dòcil esposa, car d'ambdues soc companya. Si se t'ésvaeix l'imprevisible himeneu amb Atena, la que desconeix els dolors del part, i no pots embruixar la ment de la indòcil Arquera, no et deleixis pel llit de Nicea. Que no et vegi tocar el meu arc ni acariciar el meu carcaix, no sigui que, després d'haver donat mort al pastor Himne, et mati també a tu. Encertaré l'invulnerable Dionís! [...]»²⁴ Amb les teues mans folles per les dones no toquis el meu carcaix. Jo tinc el carcaix; tu, el tirs! Aquí, en els cims d'Àstàcia, als porcs senglars o als lleons llenço jo el meu dard, rivalitzant amb Àrtemis, i tu persegueix per les penyes del Líban els cervatells amb Afrodita com a companya de cacera. No accepto el teu llit, encara que portis la sang de Zeus! Si desitges tenir un déu per espòs, no tindria Dionís, un espòs de cabellera delicada, desproveït d'armes fèrries, dèbil, d'aspecte femení, sinó que l'espòs reservat al meu llit nupcial seria el senyor famós pel seu arc o el bronzí Ares, portant l'un, com a prova d'amor, un arc i l'altre, una espasa. Però ja que no acceptaré cap benaurat ni tinc cap desig d'anomenar

20 Cf. D'Ippolito, 1964: 99 i Chuvín, 1976: 183, nota complementària al vers 304.

21 Cf. D'Ippolito, 1962.

22 Cal remarcar, com a exemple d'exercici retòric, el tercer monòleg de Dionís adreçat a un gos, que li havia regalat Pan, un gos «de ment sagaç», «que sembla entendre i parlar», ja que «també entre els gossos n'hi ha de savis, als quals el Crònida dotà d'intel·ligència humana, encara que no els concedí veu mortal» Cf. Keydell, 1959, D. XVI, 191-227. Hom hi pot veure una reminiscència dels versos IX, 447-460 de l'*Odíssea*, en què Polifem s'adreça a un moltó.

23 Cf. Keydell, 1959, D. XLVIII, 513 «Βάκχε, μάτην ποθέεις, μὴ δίξω παρθένον Αὔρην».

24 He omès sis versos corresponents a una digressió sobre el mite homèric dels fills d'Ífimèdia que no considero essencials per al tema que ens ocupa.

sogre el teu Crònida, busca-te'n una altra, Bacus, una jove esposa dòcil. Per què t'hi escarrasses? Mantens una cursa que no porta enlloc, com quan el fill de Leto perseguia Dafne i Hefest, Atena. Per què t'hi escarrasses? La teva cursa és inútil! Pels cingles els botins són molt millors que els coturns!»²⁵

La imatge de Dionís no és la d'un déu ni tan sols la d'un heroi que aspira a compartir la taula amb els déus, sinó la d'un mortal foll que oblidava tota axiologia i només cerca ser servidor i esclau d'un amor impossible: «Què hi ha pitjor que quan només els homes desitgen i les dones no senten necessitat?»²⁶ Hom podria afirmar que el seu capteniment resulta més còmic que èpic. Però la situació està empantanada: d'una banda, el refús d'una i altra nimfa és definitiu i irreversible; de l'altra, la incapacitat de Dionís per capgirar-la és palesa. Així, doncs, caldrà recórrer a un element aliè que faci avançar l'acció cap a l'objectiu final. En ambdós casos hi haurà la intervenció inesperada de nimfes de la naturalesa que coadjuvaran a desencallar la situació mitjançant els seus retrets i consells.

25 Cf. Keydell, 1959, D. XVI, 145-182

τοῖον ἔπος βοῶων· ἴμενε, παρθένε, Βάκχον ἀκοίτην·
 ἥδὲ χολωμένη βριαρὴν ἀνεείκατο φωνὴν
 παρθενική, στόμα λάβρον ἐπαιθύσσουσα Λυαίῳ·
 „ταῦτα μολῶν ἀγόρευε φίλοστόργῳ τινὶ νύμφῃ,
 εἰδύνασαι Γλαυκῶπιν ἢ Ἄρτεμιν ἐς γάμον ἔλκειν,
 καὶ βριαρὴν Νίκαιαν ἔχεις πειθήμονα νύμφην·
 εἰμὶ γὰρ ἀμφοτέρησιν ὁμόστολος. εἰ δέ σε φεύγει
 ἀπροιόδης ὑμέναιος ἀπειρώδιος Ἀθήνης
 καὶ νόον οὐ θέλξειας ἀπειθέος Ἰοχαιίρης,
 δέμνια Νικαίης μὴ δίξω· μηδὲ σε λεύσσω
 ἀπτόμενον τόξου καὶ ἀμφαφρόντα φαρέτριν,
 μὴ μετὰ βουκόλον Ὑμνον ὀλωλότα καὶ σέ δαμάσσω.
 οὐτήσω Διόνυσον ἀνούτατον· [...]
 χερσὶ γυναιμανέεσσιν ἐμῆς μὴ ψαῖε φαρέτρης·
 τόξον ἔχω, σὺ δὲ θύρσον· ἐν Ἀστακίῃ μὲν ἐρίπνη
 εἰς σῦας ἠὲ λέοντας ἐμὸν βέλος ἐνθάδε πέμπω
 Ἀρτέμιδος συνάεθλος, ὑπὲρ Λιβάνοιο δὲ πέτρης
 νεβροῦς καὶ σὺ δίωκε συναγρώσσων Ἀφροδίτη.
 οὐδέχομαι σέο λέκτρα, καὶ εἰ Διὸς αἶμα κομίζεις·
 εἰδὲ θεὸν μενέαινον ἔχειν πόσιν, οὐκ ἂν ἀκοίτην
 ἀβροκόμην ἀσίδηρον ἀνάγκιδα θήλει μορφῇ
 εἶχον ἐγὼ Διόνυσον, ἐμῶ δ' ἐφυλάσσετο παστῶ
 νυμφίος ἢ κλυτότοξος ἄναξ ἢ χάλκεος Ἄρης,
 ὃς μὲν τόξον ἔχων, ὁδὲ φάσγανον ἔδνον Ἐρώτων·
 ἄλλ' ἐπεὶ οὐ μακάρων τινὰ δέξομαι οὐδὲ καὶ αὐτὸν
 πενθερὸν οἶστρος ἔχει με τεὸν Κρονίωνα καλέσσαι,
 ἄλλην δίξω, Βάκχε, νέην πειθήμονα νύμφην.
 τί σπεύδεις; ἀκίχητον ἔχεις δρόμον, ὥς ποτε Δάφνην
 Λητοῖδης ἐδίωκε καὶ ὥς Ἥφαιστος Ἀθήνην·
 τί σπεύδεις; δρόμος οὗτος ἐτώσιος· ἐν σκοπέλοις γὰρ
 ἐνδρομίδες πολὺ μᾶλλον ἀρείονές εἰσι κοθόρωνων.“

26 Cf. Keydell, 1959, D. XLVIII, 481-482

...] τί κύντερον, ἢ ὅτε μοῦνοι
 ἀνέρες ἱμεῖρουσι, καὶ οὐ ποθέουσι γυναῖκες;

D'una banda, en la història de Nicea, el discurs d'una nimfa del freixe adreçat a Dionís s'inicia amb uns versos netament irònics sobre la seva actuació, als quals segueixen uns altres de caràcter parenètic en què, a partir del capteniment del seu pare en afers amorosos, li suggereix que cal tirar pel dret i atendre el fi sense reparar en els mitjans:

Una antiga Mèlia exclamà amb veu burleta: «Dionís, els altres caçadors cacen aquí per a l'Arquera, però tu caces per a Afrodita! Què dolç el qui tem una donzella, de pell suau, no sotmesa al jou del matrimoni! Bacus, el coratjós, un esclau suplicant dels Amors! Amb les mans que occí els indis implorava una dèbil donzella! El teu progenitor no està avesat a portar una donzella obedient al matrimoni, a l'himeneu, amb encisadores paraules d'amor. No implorà a Sèmele fins que aconseguí el seu amor, no entabanà Dànae fins que li arrabassà la virginitat! Saps com la dona d'Ixíon s'uní amb Zeus, dels seus renills nupcials i dels seus himeneus cavallins. Coneixes el lúdic pacte d'Amors d'Antíope i l'espòs il·legítim que prengué l'aspecte d'un Sàtir mofeta.»²⁷

D'altra banda, en la història d'Aura les paraules proferides per una nimfa del mirtil al déu vencedor dels indis són breus, però dràstiques, ja que proclamen com a únic mitjà per obtenir el fi la subjecció i la violència:

Sorgint de la fronda coetània, el seu propi estatge, una verge sense ret, una nimfa Adònia, lleial a Cipris i a l'enamorat Lieu, digué: «No podrà Bacus portar mai Aura al llit, a menys que l'encadeni amb pesades i infrangibles cadenes, envoltant-li peus i mans amb lligams Cipridis, o, adormida, la junyeixi als himeneus i li arrabassi sense dot la flor de la seva virginitat.»²⁸

27 Cf. Keydell, 1959, D. XVI, 230-243

ἀρχαίη Μελίη φιλοκέρτομον ἴαχε φωνήν·
„ἄλλοι μὲν, Διόνυσσε, κυνοσσοί Ἰοχεαίρη
ἐνθάδε θηρεύουσι, σὺ δ' ἀγρώσσεις Ἀφροδίτη·
ἠδὺς ὀδειαίων ἀπαλόχροον ἄζυγα κούρη·
Βάκχος ὁ τολμήεις ἰκέτης πέλε λάτρις Ἑρώτων·
Ἰνδοφόνους παλάμησιν ἀνάγκιδα λίσσετο κούρη·
σὸς γενέτης οὐκ οἶδε πόθου θελξίφρονι μύθῳ
εἰς γάμον, εἰς ὑμέναιον ἄγειν πειθήμονα κούρη·
οὐ Σεμέλην ἰκέτευεν, ἕως ἐτύχησεν ἐρώτων,
οὐ Δανάην παρέπεισεν, ἕως σύλησε κορείην·
Ζηνί συναπτομένην Ἰξίονος οἶσθα γυναῖκα
καὶ γάμιον χρεμέτισμα καὶ ἱππίους ὑμεναίους·
Ἀντίοπης ἐδάης φιλοπαίγμονα θεσμὸν Ἑρώτων
καὶ Σάτυρον γελῶντα νόθον μιμηλὸν ἀκοίτην.“

28 Cf. Keydell, 1959, D. XLVIII, 520-526

ἦλικος αὐτομέλαθρος ὑπερκύψασα κορύμβου
παρθένος ἀκρήδεμος Ἀμαδρυὰς ἔννεπε Νύμφη,
Κύπριδι πιστὰ φέρουσα καὶ ἱμείροντι Λυαίῳ·
„οὐ δύναται ποτε Βάκχος ἄγειν ἐπὶ δέμνιον Αὔρη,
εἰ μὴ μιν βαρύδεσμον ἀλυκτοπέδησι πεδήσῃ,
δεσμοῖς Κυπριδίοισι πόδας καὶ χεῖρας ἐλίξας,

Dionís troba, com no podia ser d'altra manera, el desllorigador dels seus amors menyspreats en el mateix suc que dispensa als homes, remei de tots els mals i alliberador de penes i afliccions.²⁹ Nicea, assedegada, apaivaga la set en els mateixos corrents del riu de vi pur en què ho havien fet els indis i al punt és emportada per les ales d'Hipnos. El record de l'estratagema reeixida portarà el déu a repetir-la amb Aura, si bé, en absència d'un riu, copejarà la terra amb el tirs i en farà brollar un doll de vi,³⁰ que la nimfa aspirarà amb els seus llavis amb idèntiques conseqüències: s'adormirà al peu d'un arbre deixant sense custòdia la seva preuada virginitat. El fill de Zeus té ja el camí expedit per a l'abominable possessió, però encara rebrà una darrera empena d'Eros, incitador i còmplice seu, per consumir la seva passió amb Aura:

L'ardent Eros, en veure Aura amb els genolls pesants, es precipità des del cel i, amb un somriure serè a la cara, digué a Dionís amb qui congeniava: «Vas de cacera, Dionís? T'espera la verge Aura!» Després de proferir aquests mots, s'apressà cap a l'Olimp i s'allunyà agitant les ales, no sense haver gravat abans aquest missatge en els pètals primaverals: «Nuvi, consuma la unió mentre la verge encara dorm! Silenci entre nosaltres, no sigui que el son abandoni la verge!»³¹

Sota la mirada complaent de Nèmesei, Dionís s'apropa sigil·losament a Nicea per por que pugui despertar-se, li aflueix el cenyidor protector de la virginitat i, en una improvisada cambra nupcial de pàmpols i raïms sorgits de la terra, consuma, amb la col·laboració d'Hipnos, l'execrable unió, que Eco difon reiteradament a través del bosc

ἡέ μιν ὑπνώουσαν ὑποζεύξας ὕμεναιοις
παρθενικῆς ἀνάεδνον ὑποκλέψειε κορειῆν.³²

29 Cal recordar que οἶνος sol anar acompanyat a les *Dionísiaques* dels epítets ἀκεσσίπινος (forma testimoniada només cinc vegades a les *Dionísiaques*), ἀλεξικάκος, ἀλεξητήρ, ἀπένθητος, λαθικηδής i λυσίπινος. Sobre el vi com a remei de tots els mals Cf. D.XII, 265-269 «qui pateix terriblement perquè la seva esposa o la seva filla ha lliurat al destí comú, o l'home que per uns fills, una mare o un pare morts se sent afigit, quan begui el dolç vi s'alliberarà del pes odiós d'una aflicció creixent». Aquesta idea és reiterada manta vegada a l'inici del cant VII de les *Dionísiaques*, en el passatge en què Eó intercedeix a favor dels homes davant de Zeus, que anuncia que, mitjançant el seu fill Dionís, els lliurarà el do del vi, semblant al nèctar, com a remei dels seus mals (VII, 13; 55-56; 63; 76-77; i 87). Cf. etiam Alc. Frag. 346 (E. Lobel i D.L. Page 1968*) οἶνον γὰρ Σεμέλας καὶ Δίος υἱὸς λαθικάδεον ἰ ἀνθρώποισιν ἔδωκ'.

30 El passatge recorda el de Moisés fent brollar, amb el bastó, aigua de la roca de Meribà, Cf. Nu. 20, 8-11 i Ex. 17, 6.

31 Cf. Keydell, 1959, D. XLVIII, 613-620

καὶ πυρόεις βαρύγονον Ἔρωσ δεδοκημένος Αὔρην
οὐρανόθεν κατέπαλτο, γαληναίω δὲ προσώπω
μειδιῶν ἀγόρευεν, ὁμοφρονέων Διονύσῳ·
„ἀγρώσσεις, Διόνυσε· μένει δὲ σε παρθένος Αὔρη.“ 616
ὡς εἰπὼν ἐς Ὀλύμπου ἐπέειγετο, καὶ πτερὰ πάλλων
εἰαρνοῖς πετάλοισιν ἐχάζετο τοῦτο χαράξας·
ἕνυμφίε, λέκτρα τέλεσον, ἕως ἔτι παρθένος εὔδει·
σιγὴ ἐφ' ἡμεῖων, μὴ παρθένον ὕπνος ἐάσση'.

He optat per traduir el vers 616 seguint la puntuació acceptada per Vian, 2003 i Accorinti, 2004, diferent de la que ofereix el text de Keydell, 1959, quant a substituir el punt alt per un punt i coma després de Διόνυσε: „ἀγρώσσεις, Διόνυσε; μένει δὲ σε παρθένος Αὔρη.“

i l'ànima del traspasat Himne retreu a la verge esposa, la qual lamentarà haver de contemplar la sang de la seva virginitat.

El dolós Dionís, amb silenciosos coturns, avançà amb caut moviment dels seus peus, sense fer soroll, cap a les núpcies. S'acostà a la donzella. Lentament, estirà l'extrem del nus, guardià de l'inviolat cenyidor, i amb mans cauteloses el desfeu, no fos cas que el son abandonés la verge. La Terra s'obrí en un odorós part i infantà una vinya en consideració a Dionís. L'aspre, alleugeridor de l'espès vel de vinyes, se sentia apesarat pel fruit arraïmat que l'envoltava. El llit era ombrejat per pàmpols. Els cercells de les parres cenyiren espontàniament el tàlem de formoses vinyes. Arreu, abundants raïms vagarívols, penjant amb el seu fruit vinós, eren bressolats pels vents Cipridis i protegien l'un i l'altra. Amb els sarments portadors de cercells l'encisador brot de la vinya embriagà la seva companya, l'heura rampant, que s'entortolligava a la ufanosa parra.³² Les doloses núpcies foren com una unió onírica amb el concurs d'Hipnos. Fou desposseïda de la seva virginitat la donzella dormida i veié l'acompanyant dels Amors, Hipnos, servidor d'uns himeneus falsos per l'ebrietat.³³

No difereix massa el passatge corresponent a la unió de Dionís amb Aura, fins al punt que molts termes es repeteixen. S'hi suprimeix la descripció de l'eclosió vegetal que envolta les enganyoses núpcies, s'hi introdueix el lligament de mans i peus d'Aura per indicació de la nimfa del mirtil, i es modifiquen petits detalls com l'atansament del déu amb els peus descalços en lloc de calçar-los amb coturns. Aura es mostra més feréstega i agressiva que Nicea i, per tant, cal prendre més precaucions, si es vol que la possessió reixi.

32 La unió entre la vinya emparrada i l'heura que se li entortolliga és la rèplica vegetal de la unió entre Dionís i Nicea. D'altra banda, el passatge recorda la descripció del jardí de la casa del pare de Clitofont Cf. Ach. Tat. I, 15, 4.

33 Cf. Keydell, 1959, D. XVI, 265-284:

καὶ δολόεις Διόνυσος ἄδουπήτοισι κοθόρνοις
 εἰς γάμον ἄψιφος εἶπτε ποδῶν τεχνήμονι παλμῶ.
 κούρης δ' ἐγγὺς ἴκανε· καὶ ἀτρέμας ἄκρον ἐρύσσας
 δεσμὸν ἀσυλήτοιον φυλάκτορα λύσατο μίτρης
 φειδομένη παλάμη, μὴ παρθένον ὕπνος ἐάσσει.
 γαῖα δὲ κηῶεσαν ἀναπτύξασα λοχείην
 φυταλιῆν ὠδινε, χαρίζομένη Διονύσῳ,
 πολλὴν δ' ἀμπελόεσσαν ἐλαφρίζουσα καλύπτρην
 πλεκτὴ βοτρύδεντι κάμαξ ἐβαρύνετο καρπῶ·
 καὶ λέχος ἦν πετάλοισι κατάσκιον· ἡμερίδων γάρ
 αὐτοφυῆς μίτρῳσιν ἔλιξ εὐάμπελον εὐνήν·
 καὶ πολλὰς ἐνθα καὶ ἐνθα μετάρσιος οἴνοπι καρπῶ
 Κυπριδίῳσι ἀνέμοισιν ἐσειέτο βότρυς ἀλήτης
 ἀμφοτέρους τ' ἐπύκαζεν· ἐλινοφόρῳ δὲ κορύμβῳ
 ἡμερούεις ἐμέθυσσεν ὁμόζυγος οἰνάδος ὄρηξ
 πλεκτὸν ἀεξομένης ἐπιβήτορα κισσὸν ὀπάρης
 καὶ δολόεις γάμος ἦεν ὄνειρείης τύπον εὐνῆς
 Ὕπνον ἔχων συνάεθλον· ἐνοσφίσθη δὲ κορείης
 παρθενικὴ κνώσσοισα, καὶ ἔδρακε πομπὸν Ἐρώτων
 Ὕπνον ὑποδρηστήρα μεθυσφαλέων ὕμεναίων.

Iobacus, en veure-la, a la terra nua, acollir l'ala de l'oblit del nupcial Hipnos, avançà de puntetes, descalç, sense fer soroll, i buscà el llit silenciós de la muda Aura. Amb mà cautelosa apartà de la verge el còncau carcaix i ocultà l'arc en la balma d'una roca, no fos cas que s'espolsés l'ala d'Hipnos i l'assagetés. Amb lligams indissolubles estrenyé els peus de la donzella i li segà les mans cenyint-les-hi amb una corda, perquè no se li pogués escapar. Estengué sobre la pols la verge que estava submergida en un pesat son, llesta per a l'amor, i li arrabassà la flor nupcial a l'adormida Aura. L'espòs no hi aportà cap dot. A terra, la infel·lix, èbria i immòbil, fou desposada per Dionís. I, envoltant amb les seves ombrívoles ales el cos d'Aura, Hipnos secundà Bacus en les noces, ja que també és coneixedor de Pàfia, parella de Selene i company dels Amors en les unions nocturnes. I les núpcies foren com un somni.³⁴

En un i altre cas, una vegada consumades les unions, Dionís abandona les víctimes de la seva passió i se'n va a reunir-se amb els seus, si bé pren cura que tot quedi com estava, com si no volgués deixar constància de la seva acció furtiva. Brevetat i concisió caracteritzen l'abandonament de Nicea:

Després d'haver fet l'amor i satisfet el desig d'una esposa passatgera, Dionís s'aixecà i se'n anà amb pas imperceptible.³⁵

En canvi, l'abandó d'Aura requereix més extensió i prolixitat, ja que el déu no pot simplement anar-se'n, sinó que ha de refer tots els canvis que dugué a terme per precaució, a fi de no deixar cap prova que el pugui delatar:

34 Cf. Keydell, 1959, D. XLVIII, 621-639

Καί μιν ἰδὼν Ἰόβακχος ἐπ' ἀστράωτοιο χαμεύνης
νυμφιδίου ληθαῖον ἀμεργομένην πετρὸν Ὕπνου,
ἄσποφος ἀκροτάτοισιν ἀσάμβυλος ἴχνησιν ἔρπων
κωφὸν ἀφωνήτοιο μετήη δέμνιον Αὔρης·
χειρὶ δὲ φειδομένη γλαφυρὴν ἀπέθηκε φαρέτρην
παρθενικῆς, καὶ τόξα κατέκρυψε κοιλᾶδι πέτρῃ,
μήμιν οἰστεύσειε τιναζαμένη πετρὸν Ὕπνου·
καὶ δεσμοῖς ἀλύτοισι πόδας σφηκώσατο κούρης,
καὶ παλάμαις ἔλικηδὸν ἐπεσφρηγίσσατο σειρήν,
μήμιν ἀλυσκάζειεν· ἐπιστορέσας δὲ κονίη
παρθενικὴν βαρύπυλον ἐτοιμοτάτην ἀφροδίτη
Αὔρης ὑπναλέης γαμίην ἔκλεψεν ὀπώρην.
καὶ πόσις ἦν ἀνάεδνος· ὑπὲρ δαπέδοιο δὲ δειλὴ
οἰνοβαρῆς ἀτίνακτος ἐνυμφεῦθη Διονύσω·
καὶ σκιεραῖς πετρύγεσσι περισφιγῶν δέμας Αὔρης
Ὕπνος ἔην Βάκχοιο γαμοστόλος, ὅτι καὶ αὐτὸς
πειρήθη Παφίης, καὶ ὁμόζυγός ἐστι Σελήνης,
καὶ νυχίης φιλότητος ὁμόστολός ἐστιν Ἐρώτων·
καὶ γάμος ὡς ὄναρ ἔσκε.

35 Cf. Keydell 1959, D. XVI, 341-342

καὶ τελέσας φιλότητα καὶ εἰνοδίης πόθον εὐνῆς
ἀφράστῳ Διόνυσος ἀνηώρητο πεδίῳ.

Una vegada acomplert l'himeneu en el silenciós llit, l'espòs, déu de la vinya, s'aixecà amb peus cautelosos, besà els llavis encisadors de l'esposa, li deslligà els peus i les mans immòbils, agafà de la balma amb les seves mans el carcaix i l'arc i els reposà al costat de l'esposa. I, amb l'olor encara dels himeneus, se n'anà prop dels sàtirs i abandonà als vents el llit de l'adormida Aura.³⁶

Tot just Dionís ha satisfet la seva passió i s'ha fet fonedís, tant Nicea com Aura desperten del son suscitats per l'enganyós licor i s'adonen que els ha estat arrabassat dolosament el don preuat de la virginitat. Es lamenten, es desesperen i exigeixen venjança. Nicea no passa de les paraules i de trets estèrils a l'aire, moguda pel va desig de colpir el déu del vi, però Aura, ignorant qui és el culpable de la seva desventura, l'emprèn amb els pastors, camperols, caçadors, veremadors i remats de cabres de l'entorn, els quals són víctimes de la seva fúria. Tampoc se'n salven una estàtua de Cipris, que llença al riu Sangari, el riu on precisament havia injuriat Àrtemis, inici de tots els seus mals, ni una altra d'Eros, que rebat contra el terra. Ambdues, en constatar que han estat embarassades, pensen reiteradament en el suïcidi, i Aura, embogida, fins i tot en l'infanticidi dels bessons no nats que porta al ventre.

Nicea, en complir-se els nou cicles de la Lluna, infantarà Telete, iniciació, que acompanyarà, primer, Dionís i, després, el seu fill Iacus, disposant els ritus místics d'iniciació del Dionís Nocturn. Mentre el part de Nicea es resol en només sis versos, el d'Aura s'allargarà mitjançant discursos retòrics d'Àrtemis, que es mofa i se'n riu de la sort de la seva ofensora tres vegades; de Nicea, que intenta consolar la que ha tingut igual sort que ella, víctima de les mateixes astúcies; de Dionís, que demana a Nicea que es faci càrrec del fill que sobreviurà, i de la mateixa Aura, que aspira a veure Àrtemis i Atena en idèntica situació. En el primer discurs, Àrtemis li tira per la cara a Aura que ni tan sols sàpiga qui ha estat el seu espòs, si bé li faltaria temps per treure-la de la seva ignorància. En el segon, enmig dels crits del part, eleva la seva mordacitat:

Verge, qui ha fet que tu vagis de part i siguis mare de fills? Des de quan la que desconeix el matrimoni té llet al pit? No he vist, no em consta que una verge infanti fills!³⁷

36 Cf. Keydell 1959, D. XLVIII, 645-651

καὶ τελέσας ὑμναῖον ἀδουπήτων ἐπὶ λέκτρων
 νυμφίος ἀμπελόεις, πεφυλαγμένον ἴχνος αἴφρας,
 νόμφης μὲν κύσε χεῖλος ἐπήρατον, ἀκλινέας δὲ
 λῦσε πόδας καὶ χεῖρας, ἀπὸ σκοπέλου δὲ φαρέτρην
 χειρὶ λαβὼν καὶ τόξα πάλιν παρακάθητο νόμφη.
 καὶ Σατύρων σχεδὸν ἦλθεν ἔτι πνεῖων ὑμναίων,
 ὑπναλέης ἀνέμοισιν ἐπιτρέψας λέχος Αὔρης.

37 Freqüentment s'ha volgut veure en aquest passatge i en l'expressió παρθένη μήτηρ del vers XLVIII, 859 una al·lusió als versos II, 8-11 de la *Paràfrasi de l'Evangeli de Sant Joan* referits a la mare del Crist i, fins i tot, concloure que Nonnos era encara pagà quan va escriure les *Dionisíades* i, per tant, la seva conversió fou posterior...] ἐς εὐλαπίνην δὲ καὶ αὐτῆς παρθενικῆ Χριστοῦ θεϊτόκος ἵκετο μήτηρ ἀχράντων παλάμη γαμίης ψαύουσα τραπέζης, ἰ παιδοτόκος φυγόδεμος, αἶε μεθέπουσα κορείην. «Al convit tam-

És que el meu pare ha revolucionat la naturalesa? Per ventura les dones pareixen fills sense unir-se a un home? Car tu, donzella amant de la virginitat, dones a llum tendres criatures, encara que odies Afrodita.³⁸

En el tercer, li reitera l'oxímoron παρθένε μήτηρ, la commina a donar el pit als bessons, li recorda qui n'és el pare, la invita a canviar la túnica per la pell de cervatell i es vanta que Àrtemis ignora el matrimoni i no alleta criatures.

L'infantament dels bessons (δίδυμοι) al mont Díndim (Δίνδυμον), a la Mísia, serveix de pretext per justificar el nom d'aquesta muntanya mitjançant una etimologia popular que ens recull l'*Etymologicum Magnum*.³⁹ Tan bon punt veuen la llum, els nadons són abandonats en una espluga perquè siguin devorats per una lleona, però una pantera, amansida pel mateix Dionís, sàviament els alleta.⁴⁰ Frustrat l'intent de desfer-se de les criatures, Aura, embogida, n'agafa una, la llença a l'aire i la deixa caure al terra, d'on la recull per devorar-la ella mateixa,⁴¹ mentre la deessa Àrtemis s'emporta l'altra. Així ho exigeix el guió, ja que, malgrat que el déu era coneixedor del que passaria i així ho confessa a Nicea, no fa res per impedir-ho, car estava escrit que, quan ell assolís l'apoteosi, el seu successor a la terra, el tercer Dionís, fos només un: Iacus. Aura retorna al riu origen dels seus mals, el Sangari, i, després d'haver-hi llençat l'arc i el carcaix ja inútils, s'hi precipita per posar fi a la deshonra que pateix. Zeus la metamorfosa en deu que brolla de la muntanya.

El Crònida la transformà en una deu. D'aquesta deu que brollava de la muntanya els pits n'eren el broc; el cos, el corrent, i els cabells, les flors. L'arc era la banya taurina d'un riu de belles banyes, la corda era un jonc, les fletxes, esdevingudes canyes, xiulaven, i

bé hi anà mare de déu, mare del Crist, que tocava amb mà immaculada la taula nupcial, mare que defuig el tàlem, que persegueix sempre la virginitat.»

No sembla que el poeta hagi volgut polemitzar amb la virginitat de la mare del Crist, sinó tan sols recrear-se amb el tema de la partenogènesi. Cf. Vian, 2003, 70-72; Accorinti, 2004, 724.

38 Cf. Keydell, 1959, D. XLVIII, 832-837

παρθένε, τίς σε τέλεσσε λεχωίδα μητέρα παιδων;
 ἡγάμον ἀγνώσσοις πάθεν γλάγος ἔλλαχε μαζοῦ;
 οὐκ ἴδον, οὐ πυθόμην, ὅτι παρθένος νῖα λοχεύει.
 ἢ ῥαφύσιν μετάρπειε πατήρ ἐμός; ἢ ῥα γυναῖκες
 νόσφι γάμου τίκτουσι; σὺ γάρ, φιλοπάρθενε κούρη,
 ὠδίνεις νέα τέκνα, καὶ εἰστυγέεις Ἀφροδίτην.

39 Cf. EM, 276, 42-43 [...] καὶ ἀνελοῦσα ἐπὶ τὸ ὄρος, δίδυμα τίκτει· δι' ἃ ἐκάλεσε τὸ ὄρος Δίνδυμον.

40 El poeta recorre al tema conegut del nadó abandonat que, lluny de ser devorat, és alletat per una fera. Cf. Hyg. *Fab.* 252.

41 Actes contranaturals o de canibalisme com aquest, malgrat la seva interpretació al·legòrica, seran utilitzats reiteradament en la literatura apologètica cristiana per ridiculitzar la mitologia grecollatina i desacreditar el paganisme. Cf. Origenes. *Contra Celsum*, I, 17 i IV, 48; Athenag. *Leg.* 20 i 32.

el carcaix, endinsant-se en el fons fangós del riu, brogia transformat en una còncava canal.⁴²

Artemis lliura el nadó que havia salvat del mateix destí que el seu germà bessó a Dionís, que el confia a Nicea, la qual compleix la voluntat del déu que l'havia abandonat i que ara la rehabilita com a esposa seva. Serà ella qui alletarà i cuidarà la criatura fins que sigui lliurada a mans d'Atena, verge que la nodreix també amb la llet dels seus propis pits com ja havia fet amb Erecteu.⁴³ Finalment, Iacus, és encomanat a les bacants d'Eleusis, que el veneren com a déu amb els ritus nocturns que porten Atenes al deliri bàquic.

3. Conclusió

Aquestes són les històries de Nicea i Aura que Nonnos insereix en el seu poema com a elements determinants del guió que condueix al desenllaç final, l'apoteosi de Dionís. Ambdós episodis són classificats com a teogàmies, unions en què un o els dos participants són una divinitat, i, en aquest sentit, la classificació és correcta. Però si analitzem semànticament el substantiu grec, tal vegada arribarem a la conclusió que en els casos que ens ocupen l'ús és inadequat.

Teogàmia (θεογαμία) és un substantiu compost de dos elements nominals, el primer, *theós* (θεός), que significa 'déu', i, el segon, *gamía* (γαμία), derivat de *gámos* (γάμος), que significa 'matrimoni o unió d'home i dona'. Si hom cerca aquest vocable en els principals diccionaris de la llengua grega, podrà constatar que les diferents accepcions són coincidents i no impliquen, en cap cas, una connotació de violència que, si hi

42 Cf. Keydell, 1959, D. XLVIII, 935-942

...] τὴν δὲ Κρονίων
εἰς κρήνην μετάμειψεν· ὄρεσσι χύτοιο δὲ πηγῆς
μαζοὶ κρουνὸς ἔην, προχοῆ δέμας, ἄνθεα χαῖται,
καὶ κέρας ἔπλετο τόξον εὐκράϊρου ποταμοῖο
ταυροφυές, καὶ σχοῖνος ἀμειβομένη πέλε νευρή,
καὶ δόνακες γεγαῶτες ἐπερροΐζησαν οἰστοί,
καὶ βυθὸν ἰλυόεντα διεσσυμένη ποταμοῖο
εἰς γλαφυρὸν κευθμῶνα χυτὴ κελάρυζε φαρέτρῃ.

La metamorfosi d'Aura ens remet a la d'Àmpel en vinya que Nonnos descriu al cant XII, 174-187.

43 Cf. Keydell, 1959, D. XXVII, 112-115

...] καὶ γὰρ ἐκείνου
αἷμα φέρει περίπυστον Ἐρεχθέος, ὃν ποτε μαζῶ
παρθενικῆ φυγόμενος ἀνέτρεφε Παλλὰς ἀμήτωρ,
λάθριον ἀγρύπνῳ πεφυλαγμένον αἶθοπι λύχνῳ·

...] «car porta també la sang il·lustre d'aquell Erecteu, el qual, en altre temps, amb el seu pit crià la verge que defuig el tàlem, Pal·las, privada de mare, i fou protegit en secret per una vigilant làmpada flamejant».

és, ve donada per altres elements externs, com pot ser que la unió sigui protagonitzada pel déu Pan, al qual no és assimilable Dionís.⁴⁴

En les històries que ens ocupen Dionís s'ha unit amb Nicea i Aura sense el seu consentiment. Endemés, en ambdós casos ha recorregut a l'engany mitjançant una beguda, el vi, que les ha deixat immerses en un pregó son i els ha anul·lat la consciència. Fins i tot, a Aura, l'ha subjectat lligant-li peus i mans perquè no se li pugui escapar. Cal concloure, doncs, que es tracta de dos casos de violació per part del déu Dionís, encara que s'hi vulguin veure trets d'una unió mística entre realitat i somni.⁴⁵ *Violació* en grec no és *gámos*, sinó *hybris* (ὑβρις),⁴⁶ i, per tant, no s'hauria de parlar de teogàmies, sinó de violacions divines, per a les quals no ens consta cap terme específic en grec, com podria ser *theoybris* (θεοῦβρις), amb el primer element amb valor de genitiu subjectiu.

Ἴσον θεῶ σου τοὺς φίλους τιμᾶν θέλει
Honora els teus amics igual que la divinitat

Menandri *Sententiae*, 357

Bibliografia

- ACCORINTI, D. (2004). *Nonno di Panopoli, Le Dionisiache*. Introduzione, traduzione e commento di Domenico Accorinti. Volume quarto (canti XL-XLVIII). Testo greco a fronte. Milà: Biblioteca Universale Rizzoli.
- ACCORINTI, D. (ed.) (2016). *Brill's companion to Nonnus of Panopolis*. Leiden: Brill.
- ALSINA, J. (1961). *Teòcrit, Idil·lis*. Volum I. Text revisat i traducció de Josep Alsina. Barcelona: Fundació Bernat Metge.
- BANNERT, H.; KRÖLL, N. (ed.) (2018). *Nonnus of Panopolis in Context II: Poetry, Religion, and Society: Proceedings of the International Conference on Nonnus of Panopolis, 26th – 29th September 2013, University of Vienna, Austria*. Leiden | Boston: Brill.
- CHUVIN, P. i FAYANT, M. C. (2006). *Nonnos de Panopolis, Les Dionysiaques*. Tome XV: Chants XLI-XLVIII, texte établi et traduit par Pierre Chuvin et Marie-Christine Fayant. París: Les Belles Lettres.

44 Cf. *Dictionnaire grec français* d'A. Bailly, sub voce γάμος, accepció I.2.: union, relations intimes, sans violence, mais sans idée de mariage, Dem. 270,10; avec violence, Eur. Hel. 190, que fa referència als amors de Pan.

45 Cf. Gerlaud, 1994, 99 i 120, n. 1.

46 Cf. *Dictionnaire Étymologique de la langue grecque: Histoire des mots*, de Pierre Chantraine, sub voce ὑβρις: «violence injuste provoquée par la passion, violence, démesure, outrage, coups portés à une personne»; etiam *English-Greek Dictionary: A Vocabulary of the Attic Language* de S.C. Woodhouse, sub voce Rape: subs. P. and V. ἀρπαγή, ἦ, or pl. Abduction: V. ἀγωγή, ἦ. Violence to a woman: P. ὑβρις, ἦ.

- DEL CORNO, D. i MALETTA, M. (1999). *Nonno di Panopoli, Le Dionisiache II* (canti 13-24). A cura di D. DEL CORNO, traduzione di Maria MALETTA, note di F. TISSONI. Milà: Adelphi Edizioni.
- D'IPPOLITO, G. (1962). «Draconzio, Nonno e gli idromimi». *Atene e Roma: bullettino della Società italiana per la diffusione e l'incoraggiamento degli studi classici*. N.S. 7, 1-14.
- D'IPPOLITO, G. (1964). *Studi Nonniani. L'epillio nelle Dionisiache*. Palermo: Presso l'Accademia.
- DOROSZEWSKI, F.; JAZDZEWSKA, K. (ed.) (2020). *Nonnus of Panopolis in Context III: Old Questions and New Perspectives*. Leiden | Boston: Brill.
- GARCÍA, M. i GUTIÉRREZ, J. (1996). *Menandro el Rétor: Dos tratados de retórica epidictica*. Introducción de Fernando GASCÓ. Traducción y notas de Manuel GARCÍA GARCÍA y Joaquín GUTIÉRREZ CALDERÓN. Madrid: Biblioteca Clásica Gredos, 225.
- GERLAUD, B. (1994). *Nonnos de Panopolis, Les Dionysiaques*. Tome VI: Chants XIV-XVII, texte établi et traduit par Bernard Gerlaud, París: Les Belles Lettres.
- GIGLI, D. (2001). «Dioniso e l'incesto». En *ΠΟΙΚΙΛΙΑ. Studi in onore di Michele R. Cataudella in occasione del 60° compleanno* (I, pp. 533-543). La Spezia: Agorà Edizioni.
- GONNELLI, F. (2003). *Nonno di Panopoli, Le Dionisiache*. Introduzione, traduzione e commento di Fabrizio Gonnelli. Volume secondo (canti XIII-XXIV). Testo greco a fronte. Milà: Biblioteca Universale Rizzoli.
- HERNÁNDEZ DE LA FUENTE, D. (2001). *Nono de Panópolis, Dionisiacas*. Cantos XIII-XXIV. Introducción, traducción y notas de David Hernández de la Fuente. Madrid: Biblioteca Clásica Gredos, 286.
- HERNÁNDEZ DE LA FUENTE, D. (2008). *Nono de Panópolis, Dionisiacas*. Cantos XXXVII-XLVIII. Introducción, traducción y notas de David Hernández de la Fuente, Madrid: Biblioteca Clásica Gredos, 370.
- JÄKEL, S. (1964). *Menandri sententiae*. Leipzig: Teubner.
- KEYDELL, R. (1959). *Nonni Panopolitani Dionysiaca*. 2 vol., Berlín: Weidmann.
- LOBEL, E.; PAGE, D.L. (1968) [1955]. *Poetarum Lesbiorum fragmenta*. Oxford: Clarendon Press.
- MARCELLUS (1856). *Nonnos, Les Dionysiaques ou Bacchus*. Poème en XLVIII chants. Précédé d'une introduction, suivi de notes littéraires, géographiques et mythologiques, et de tables et index complets, rétabli, traduit et commenté par le Comte de Marcellus. París: Lacroix Comon, éditeur.
- ROUSE, W.H.D. (1940). *Nonnos, Dionysiaca*. With an English Translation by W.H.D. ROUSE, Mythological Introduction and Notes by H.J. ROSE and Notes on Text